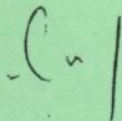

Харківський державний університет

Яременко Олег Леонідович

УДК 338.92.

**Інституціональні підвалини перехідних
процесів у економіці**

Спеціальність 08.01.01 - економічна теорія

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Харків - 1997

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Харківському державному університеті Міністерства освіти України.

Науковий консультант - доктор економічних наук, професор Гриценко Андрій Андрійович, завідуючий секретаріатом Комісії Верховної Ради України з питань банківської діяльності та фінансів.

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, професор Гуревичов Марк Михайлович, Харківський політехнічний університет, завідуючий кафедрою економічної теорії.

доктор економічних наук, професор Хохлов Микола Пантелеймонович, Харківський державний економічний університет, завідуючий кафедрою економіки, права і приватизації.

доктор економічних наук, професор Черняк Володимир Кирилович, Науково-дослідний інститут фінансів Міністерства фінансів України, завідуючий відділом проблем фінансового ринку.

Провідна установа - Донецький державний університет Міносвіти України, кафедра економічної теорії, м.Донецьк.

Захист відбудеться "9" січня 1998 р. о 15.15 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 64. 051. 01. в Харківському державному університеті за адресою Харків-77, пл.Свободи, 4, ауд.5-67.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського державного університету за адресою: Харків-77, пл.Свободи, 4.

Автореферат розісланий " _____ " _____ 1997 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Соболев В.М.

Загальна характеристика роботи.

Актуальність теми Дисертаційне дослідження присвячене інституціональному трактуванню перехідних процесів у економічних системах. Інституціоналізм як особлива течія економічної думки вивчає історично встановлені звичаї, правила, норми та способи господарської поведінки суб'єктів у їх зв'язку з іншими сферами соціального життя - етнічною, політичною, соціокультурною та іншими. У цій своїй якості інституціоналізм, з одного боку, протистоять напрямкам функціонального аналізу економічних систем, а з другого - доповнює їх теоретичні результати.

Актуальність інституціонального аналізу перехідних процесів у сучасній економіці обумовлена наступними обставинами. По-перше, інституціональна школа з моменту свого заснування характеризувалась істотною специфікою предмета та методу дослідження, завжди посідала окреме місце. До того ж, особливий, у чомусь аномальний характер сучасної економічної ситуації в Україні та в інших постсоціалістичних державах, у світовому господарстві вимагає і нетрадиційних підходів.

По-друге, кризові, перехідні явища самі по собі завжди порушують звичну, усталену картину тієї чи іншої системи, роблять її заплутаною - не тільки суб'єктивно, для спостерігача, але й об'єктивно. Звична субординація та ієрархія економічних і неекономічних явищ зникає, хоча б на деякий час. Виникає хаотичний "передсистемний" стан. Щоб більш-менш адекватно описати його, дослідник змушений відмовитись від усталеної "дисципліни методу" і поглянути на об'єкт з більш широких позицій. Саме такий підхід і характерний для інституціоналізму, який завжди включав у коло досліджуваних явищ соціальні, етнічні, політичні та інші "неекономічні" чинники.

По-третє, у перехідних станах економіки виявляється феномен *дисфункціональності*, тобто порушення міри діяльної єдності відокремлених і взаємодіючих елементів системи. Дисфункціональність економіки, в свою чергу, спричиняє і низьку ефективність теоретичного інструментарія функціональної економічної науки. Однією з реальних альтернатив цьому інструментарію є метод інституціонального дослідження господарського життя суспільства, що вивчає не стільки функції, скільки їх передумови та механізми.

По-четверте, наростання швидких і суттєвих змін ендегенного та екзогенного характеру, що спостерігається сьогодні у всьому світі,

посилило значення *історичного* підходу в економіці. Саме цей підхід і відрізняє інституціональний напрямок від інших, орієнтованих в основному на сьогодишню, статичну картину господарського життя.

Окрім цих загальних міркувань, існує особлива актуальність інституціоналізму для вивчення нинішнього стану української економіки. Найрізноманітніші кризові явища сплетені в один клубок, тому спроби вирішувати проблеми ізольовано не мають успіху. Тож резонно використовувати інституціональний підхід як первісно комплексний, синтетичний для моделювання перехідних процесів в українському суспільстві.

Особлива актуальність інституціонального аналізу для України викликана ще й тим, що конституційною основою господарського життя визнана *соціальна* ринкова система. Економічні інститути, будучи правилами і нормами господарської поведінки людей, безпосередньо торкаються соціальної сфери життя суспільства.

Гострою проблемою сьогодення є *міра наступності* майбутньої збалансованої соціальної ринкової системи і попередніх форм господарського устрою народу України. Повний розрив з минулим є неприйнятним для більшості реалістично мислячих учених, політиків, практиків. Але що конкретно можна і слід зберегти з накопиченого інституціонального багатства, як це зробити - вирішити без інституціонального аналізу неможливо.

У 90-ті роки у західній економічній науці з певними допущеннями можна виділити два напрямки розвитку інституціональних досліджень: інституціональний мікроаналіз та інституціонально-еволюційний підхід. Слід зразу зауважити: такий розподіл має дещо умовний характер насамперед через те, що наглядно спостерігається процес прискореного росту й розвитку вглиб інституціонального вивчення економічних систем.

Перший напрямок найбільш пророблений і академічний. У його активі декілька Нобелівських премій (Д.Норт і Р.Фогель, Г.Беккер, Дж.Б*юкенен, Р.Коуз), стійкий авторитет у наукових колах і лояльне ставлення з боку "функціоналістів" - неокласиків. Ці вчені спробували, якщо перефразувати слова О.С.Пушкіна, "інституціональною гармонією перевірити алгебру функціоналістів". Основна заслуга цього напрямку - інституціональне опрацювання концептуального поняття "homo economicus" з точки зору проблеми раціонального вибору через розкриття його різноманітного конкретно-історичного змісту, який у різні епохи породжує *різні і змінювані процедури, правила та стереотипи раціонального вибору*.

Представники другого підходу - К.Фрімен, К.Перес, Б.Йонссон, Г.Менш, Л.Соете, І.Міллендорф та інші - центр ваги інституціонального аналізу перенесли у сферу вивчення закономірностей динаміки господарської системи в цілому, передумов і макроекономічних наслідків еволюції суспільного виробництва. Для них інституціональний підхід цінний перш за все його унікальними можливостями для розуміння ендегенних та екзогенних механізмів зміни економіки.

Значний внесок у розвиток інституціонального методу економічних досліджень українських учених. Різноманітні аспекти аналізу інститутів перехідної економіки України подані у роботах А.Гриценка, М.Гуревічова, І.Лукінова, В.Ланового, А.Канова, М.Хохлова, В.Черняка та інших.

Однак до цього часу у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі не знайшли належного відображення власне інституціональні аспекти та передумови змін в економіці у найширшому розумінні слова, від адаптивних пристосувань до катастрофічних стрибків. Відсутнє розуміння взаємозв'язку функціональних і інституціональних аспектів господарської діяльності у перехідних станах економіки. Немає повної ясності у питанні про ендегенні та екзогенні механізми інституціональної еволюції. Все це призводить до того, що при розробці та реалізації політики реформ у постсоціалістичних державах не беруться до уваги ні інституціональні витрати переходу до ринку, ні інституціональні наслідки і результати здійснюваних заходів. По суті, суспільство позбавлене достовірної інформації про процеси, що відбуваються, про напрямок руху, про місце, у якому воно перебуває.

Ці міркування і зумовили вибір проблематики цієї роботи: аналіз інституціональних засад та аспектів перехідних процесів у економіці.

Мета і задачі дослідження. Метою роботи було дослідження інституціонального аспекту перехідних процесів в економіці постсоціалістичних держав для одержання вірогідної картини трансформацій господарської системи України, визначення її основних етапів, відокремлення інституціональних домінант і на цій основі вироблення практичних рекомендацій щодо вибору напрямків і корекції економічних, політичних та соціальних реформ в Україні.

Предмет і об'єкт дослідження. Предмет дослідження становили правила, стереотипи та норми господарської поведінки як

особливий аспект і передумова виникнення, розвитку та розв'язання перехідних станів в економіці.

Об'єктом дослідження стали загальносистемні та конкретно-історичні закономірності станів в економіці постсоціалістичних держав як результат і форма прояву інституціональних основ господарської діяльності.

Загальна методика дослідження. У своєму дослідженні автор виходив з теоретичної та методологічної спадщини декількох шкіл і напрямків, які заклали основи і розвивали принципи конкретно-історичного підходу до вивчення господарських систем: історична школа в Німеччині, включаючи таких її послідовників, як катедер - соціалізм та соціальний напрямок; економічне вчення К.Маркса, американський інституціоналізм, особливо в особі його засновника Т.Веблена; роботи представників сучасного західного соціально-інституціонального напрямку; дослідження радянських, а також сучасних українських та російських економістів, соціологів, етнографів. При аналізі інституціональної системи державного соціалізму були використані роботи В.І.Леніна як дореволюційного, так і радянського періодів.

У процесі роботи над дисертацією автор використовував результати досліджень українських та російських вчених: Братишко В., Бузгаліна А., Колганова А., Валентя С., Волинського Г., Гуревичова М., Глаз'єва С., Дзіся Г., Євстигнєвої Л., Ласкавого А., Маєвського В., Мау В., Мочерного С., Огородника В., Чухно А. та інш.; сучасних західних вчених: Д.Белла, Дж.Б'юкеннена, Дж.Гелбрейна, К.Фрімена, Дж.Ходжсона, Б.Йонсона, Р.Коуза, У.Ніла, Д.Нортон, М.Олсона, К.Перес, Л.Тейлора, О.Уільямсона та інших.

Для обґрунтування загальносистемного змісту переходів у економіці залучались роботи по нелінійній термодинаміці (І.Пригожин і М.Стенгерс, Дж.Касті), загальній та прикладній теорії інформації (В. Дмитрієв), етнографії (А. Сусоколов, В.Тернер, Дж.Фрезер), деякі розділи сучасної біології (В.Грант) та інших природничих наук.

Широко використовувались щорічні доповіді та послання Президента України, статистичні і фактичні матеріали Верховної Ради України, Кабінету Міністрів, Адміністрації Президента, Фонду державного майна України.

Наукова новизна результатів, одержаних особисто автором, полягає в наступному:

1. Шляхом аналізу передумов і особливостей сучасної кризи економічної науки показана актуальна залежність меж та змісту

об'єкта економічного дослідження від пізнавальних можливостей наявного методологічного інструментарію, обґрунтовані можливість і необхідність подолання кризи економічної науки завдяки збагаченню її методу досягненнями сучасних природничих та соціальних наук.

2. Розкрито історичний зміст феномена вульгаризації економічної теорії як необхідної фази попереднього опрацювання нових для науки об'єктів дослідження.

3. Дано характеристику природного циклу розвитку економічної науки, який полягає у послідовній зміні чотирьох фаз: 1) формування методологічної системи і вибір адекватного об'єкта; 2) поглиблене опрацювання обраного об'єкта; 3) криза методологічної системи, яка виявляється у розширенні кола непояснених або ігнорованих явищ, і її розв'язання; 4) пошук і вибір нового об'єкта, адекватного новому методові.

4. Показано, що розрізнення функціональної та інституціональної сторін господарської діяльності полягає у наступному: якась процедура, що існує в рамках певної господарської функції, відокремлюється від останньої і стає інститутом, коли набуває для більшості діяльних суб'єктів безальтернативного (який само собою розуміється) характеру; доведено, що у цьому розрізненні закладена можливість мінімізації витрат господарської діяльності за рахунок використання інституціональних форм.

5. Доведено, що передумовою інертності інституціональних форм є притаманний останнім принцип консенсусу; на цій основі розкриті механізми інституціональної динаміки, які полягають у виникненні нових ступенів свободи діяльних суб'єктів, змушених через це виходити за вузькі інституціональні рамки.

6. Показано, що перехідний стан економічної системи характеризується стрибкоподібним наростанням ентропії, а передумовами цього стану є нездатність колишніх інститутів забезпечити погодження активності суб'єктів, які одержали додаткові ступені свободи у вигляді нових технологій, навиків та умінь.

7. Дано статистичне трактування процесу формування нової інституціональної системи, яке полягає у підвищенні ступеня ймовірності перебування суб'єктів у зоні соціального фазового простору, що відповідає новим правилам та обмеженням; запропонований такий формалізований вид сталої інституціональної якості системи: не існує жодної зони соціального простору, ймовірність перебування суб'єкта у якій перевищувала б ймовірність перебування в інституціональній зоні.

8. Обгрунтовано роль феномена міжінституціональної ізоляції для рівноважного стану системи і показано, що одним з найнебезпечніших проявів підриву цієї ізоляції у перехідній економіці України є процес приватизації державних інститутів, що спричиняє втрату останньою атрибута загальності.

9. На основі аналізу інституціональної еволюції виділено два принципово різні механізми інституціональних змін: м'який (трансакційний) і жорсткий у вигляді прямих реформ; показано, що у рамках *стабільної* системи інституціональний розвиток в межах однієї й тієї ж якості ініціюється *функціональними* флуктаціями ендегенного походження; *якісні* зміни у вигляді прямих реформ підготовляються шляхом поступового накопичення енергетичного та інформаційного потенціалу кризи у вигляді невикористовуваних нових технологій, виникнення внутрішньої напруги в інститутах, що не сприймають інновації і не здатні до навчання.

10. Обгрунтовано висновок, що основною передумовою кризових явищ у інституціональній системі державного соціалізму стало притаманне цій системі порушення природного балансу між державними та недержавними інститутами, а змістом таких кризових явищ є стихійне насильницьке відновлення цього балансу.

11. Доведено, що у потоці перехідних процесів в економіці України за кількістю істотних подій переважає трансформація державно-соціалістичного конституційного блоку; на цій підставі зроблено висновок про необхідність перенесення центру ваги інституціональної трансформації на цей блок.

12. Розкрито компромісно-компенсаторну функцію передінституціональних форм упорядкування господарського життя: бюрократизації, регіоналізації та криміналізації. Показано, що основна відмінність цих форм від зрілих інститутів полягає у дискримінуючій природі, через що координуючий і інтегруючий потенціал передінституціональних форм низький і швидко вичерпуваний порівняно з реальною потребою трансформовуваної економічної системи.

13. На основі трактування ринкової системи як глибоко інституціоналізованої обгрунтована первісність інституціональних завдань трансформацій української економіки.

14. Обгрунтовано висновок, що у перехідних станах економіки діяльна основа інституціональної системи превалює над її історичною предметною формою, що обумовлює конфліктний і дисфункціональний характер таких станів.

Показано, що *особлива* конфліктність перехідних процесів у постсоціалістичних державах обумовлена фундаментальними змінами характеру субординації реліктових, серцевинних і доповнюючих блоків інституціональної системи.

16. Подано характеристику чотирьох основних етапів інституціональної трансформації постсоціалістичної економіки: 1) інституціональний "перегрів", безструктурна діяльність і ламання застарілих інститутів; 2) виникнення і негативна свобода нових видів діяльності; 3) бюрократизація і формалізація нових видів діяльності; 4) глибока професіоналізація нових видів діяльності, їх повноцінна інституціональна ізоляція і формування на цій основі збалансованої інституціональної системи. Показано, що українська економіка тепер знаходиться на третьому етапі.

17. Проаналізовано інституціональний аспект циклів Кондратьєва, що характеризує 50-річні ритми глобальної інституціональної еволюції індустріальної системи, і на цій основі розкрита роль десинхронізації радянської економіки, що відбулася у 70-80-ті рр., як передумови катастрофічного характеру сучасних перехідних процесів у державах СНД.

18. Розроблено економіко-математичну модель грошово-кредитної системи нестабільного типу і показано інституціональні наслідки доларизації для української економіки; обґрунтовані необхідність та шляхи витіснення іноземної валюти з внутрішнього грошово-кредитного обігу.

19. Досліджено механізм зовнішнього впливу на трансформацію економіки України і систематизовано інституціональні аспекти такого впливу. Запропоновані заходи щодо нейтралізації і недопущення найбільш руйнівних для українського суспільства наслідків негативного впливу зовнішнього інституціонального середовища.

20. Розкрито основні етапи реформування української економіки: перебудова органів державного управління економікою; зміни у структурі економіки; реальне роздержавлення економіки; формування нової інституціональної системи.

Показано, що завершення кожного етапу різко прискорює реалізацію наступного; поки не завершений попередній, всі наступні страждають властивістю *неактуальності*. Суспільство не може вирішити завдання структурної трансформації доти, доки не змінені інститути держави, які і функціонально, і корпоративно зросли з сьогоднішньою виробничою системою; не реформували теперішню,

державно-соціалістичну за походженням, структуру української економіки, неможливо вирішити завдання реального роздержавлення господарського життя; тільки створивши умови для справді приватної господарської діяльності громадян, суспільство зможе сформувати збалансовану систему державних та недержавних інститутів соціального ринкового господарства.

21. Охарактеризовано *побічні прояви* інституціонального хаосу в економічній системі України: зростання питомої ваги тіньового сектора економіки в ВВП; зниження питомої ваги у ВВП частини продукції, що надходить у міжрегіональний обіг, з відповідним підривом позитивних ефектів територіального та галузевого розподілу; підрив механізмів мобільності економічних ресурсів, що призводить до структурного заокостеніння народногосподарського організму; надмірно велика економічна роль форм зайнятості, пов'язаних з сумісництвом, яка опосередковано обумовлює незбалансованість попиту та пропозиції на ринку праці; депрофесіоналізація господарської діяльності, що виражається у зростанні питомої ваги у загальній структурі зайнятих осіб, які працюють не за основною спеціальністю, що призводить до підриву професійного розподілу праці в суспільстві. На цій основі показано, що критеріями інституціоналізації української економіки можуть бути: 1) істотне скорочення питомої ваги в ВВП його тіньової складової; 2) зростання питомої ваги в ВВП країни продукції, що надходить у міжрегіональний економічний обіг; 3) оптимальний рівень безперервних структурних зрушень у народному господарстві; 4) професіоналізація господарської діяльності (підвищення питомої ваги у структурі зайнятих осіб, які працюють за основною спеціальністю; 5) істотне скорочення у структурі зайнятості частки сумісництва. Ці критерії можуть бути покладені в основу системи спеціальних *інституціональних* індикаторів, що дають можливість інституціонального моніторинга перехідних процесів в економіці.

22. На підставі комплексної інституціонально-функціональної оцінки сучасної ситуації в економіці України розроблені пропозиції по активізації структурно-інвестиційних функцій органів державного управління, направлені на внутрішню стабілізацію трансформованої інституціональної системи.

Апробація результатів дисертації. За темою дисертації опубліковано 23 роботи загальним обсягом 17,3 ум.-др. арк. Основні наукові результати проведеного дослідження були апробовані на

національних і міжнародних наукових та науково-практичних конференціях: на міжвузівській регіональній науковій конференції "Наука, освіта, гуманізм" (Харків, 1990), республіканській науково-практичній конференції "Соціально-економічний розвиток нового типу: специфіка, можливості, проблеми формування" (Харків, 1993), міжнародній науково-практичній конференції "Удосконалення концепції приватної освіти в Україні та проблеми організації науково-дослідної роботи в приватних вузах" (Харків, 1995), регіональній міжвузівській науковій конференції "Розвиток економічної теорії в умовах трансформаційної кризи" (Харків, 1996), міжнародній науково-практичній конференції "Структура освіти в регіоні: проблеми оптимізації" (Харків, 1996).

Робота містить 396 сторінок машинописного тексту, у тому числі 14 таблиць і 14 формул.

Структура роботи.

Вступ

Розділ 1. Інституціональний підхід до економіки: передумови, сутність, можливості

1.1. Історичний сенс кризи економічної науки

1.2. Інституціональна альтернатива класичній парадигмі.

Розділ 2. Співвідношення інститутів та функцій у перехідних етапах

2.1. Інститут як поняття економічної науки

2.2. Сучасні наукові уявлення про природу перехідних процесів

2.3. Генетико-інформаційні чинники інституціональних переходів

Розділ 3. Індустріальне суспільство і державний соціалізм: загальне і особливе інституціональної системи

3.1. Інституціональна система індустріального типу та її державно-соціалістичний варіант

3.2. Ленінська теорія соціалізму: інституціональний аспект

Розділ 4. Інституціональні механізми становлення постсоціалістичної економіки

4.1. Концепція інституціонального генезису Р.Коуза: методологічний аспект

4.2. Суб'єктивно-об'єктивний зміст перехідних процесів в Україні

4.3. Зовнішні чинники інституціональної трансформації України

Розділ 5. Сучасні інституціональні процеси у перехідній економіці України

5.1. Передінституціональні форми та їх роль

5.2. Попит на гроші у грошово-кредитній системі нестабільного типу: інституціональний аспект

Розділ 6. Приватизація як інституціональний процес

6.1. Власність соціалістичної держави як вихідний пункт приватизації

6.2. Приватизація і завдання реформування державних інститутів

Висновки

Основний зміст роботи.

Економічна теорія нині перебуває у кризовому стані, що має як екзогенне, так і ендогенне походження. Існує декілька доказів, які свідчать про очевидний стан кризи економічної теорії: невпинне звуження кола досліджуваних і пояснюваних явищ; зростання ролі так званих неекономічних чинників, які апіорно виносяться за рамки предмета економічної теорії; очевидне падіння прогностичної здатності нашої науки навіть на коротких часових інтервалах, не говорячи вже про середні і тривалі; зростання різних аномальних або ірраціональних з точки зору "нормальної" науки господарських форм; стабільність відсталих (традиційних) устроїв, які ледве вписуються у марксистські, неокласичні або кейнсіанські концепції.

Для того, щоб економічна теорія могла бачити і розуміти в економіці те, що справді є важливим і актуальним, їй необхідно змінити свою *парадигму*, включаючи методологічні досягнення сучасних природничих та суспільних наук в число своїх підходів та способів осягнення господарського життя. Фундаментальна залежність методу науки від її предмета в актуальному плані може виступати в певні періоди в перетвореній формі породження предмета методом. Наука спочатку описує, потім теоретизує. Описуюча наука виступає як переважно інституціональна, теоретизуюча наука - як переважно функціональна.

Послідовність *природного циклу еволюції економічної теорії* може бути описана таким чином: спочатку шукають і знаходять ("позичають" у природничих наук) методологічний інструментарій; за його допомогою відшукують той фрагмент економічної реальності, який піддається теоретичному моделюванню за допомогою даного інструментарію; впродовж більш чи менш тривалого часу вичерпно моделюють обраний об'єкт, наука переходить до пояснення деталей та нюансів; не включені в об'єкт дослідження фрагменти (аспекти)

економічної реальності поступово починають відігравати все більшу значну і важливу роль; виявляє себе глибока криза науки у формі розбіжності об'єктивних потреб господарської практики та інструментальних можливостей науки; наука починає шукати новий інструментарій, а з його допомогою - і новий об'єкт.

Таким чином, сьогодинішній кризовий стан економічної науки можна розглядати як закономірний етап її еволюції, підготовлений, з одного боку, внутрішніми проблемами методологічного характеру, а з іншого, появою нових рис та особливостей у структурі предмета, які не можуть бути адекватно описані у поняттях і підходах колишнього методу.

Вихід з кризи буде відбуватись, по-перше, шляхом інтенсифікації переважно інституціонального опису, дослідження та моделювання економічної дійсності, і, по-друге, шляхом подальшого органічного застосування інституціонального підходу до методологічного інструментарію сучасної економічної науки (інституціональний неокласичний синтез).

"Institucio" в перекладі з пізньолатинської означає спосіб дій. Тит Лівій, приступаючи до опису історії Риму, вбачав своє завдання в тому, щоб зрозуміти, яким звичаям і якому способу дій зобов'язана держава своїм зародженням та зростанням. Перше його використання як особливого поняття в економічній науці звичайно пов'язують з ім'ям У.Гамільтона (1916). У науковому обігові цей термін застосовують у декількох значеннях; як установи і організації; як норми і правила; як поведінка, відповідна нормам і правилам.

Стабільні форми людської діяльності мають властивість отримувати опредмечене, тобто абстраговане від своєї діяльної основи, існування. Як суттєві характеристики інституціоналізації діяльності звичайно називають *спеціалізацію, стандартизацію і формалізацію*. Ці властивості напрацьовуються протягом тривалого часу завдяки повторюваності і локалізації певних видів діяльності.

Інститути - це актуальне матеріалізоване минуле суспільної системи, алгоритм, що забезпечує диференційовано активну позицію суб'єкта відносно зовнішніх умов його існування. Роль інститутів у господарчій діяльності полягає в тому, що вони є одночасно і правилами поведінки, і механізмами, що забезпечують їх виконання. Таким чином, інститути структурують повторювані взаємодії між людьми і обмежують вибір альтернатив, які доступні суб'єктам згідно з неокласичною теорією у рамках так званої "максимізуючої поведінки".

У чому ж полягає суттєве для економіки розрізнення функціональної і інституціональної господарської діяльності? На нашу думку, у наступному: будь-яка процедура, існуюча в рамках певної господарської функції, відокремлюється від останньої і стає інститутом, коли приймає для більшості діяльних суб'єктів безальтернативний (само собою зрозумілий) характер. Тобто, найбільш ефективний порядок дій, інституціоналізуючись, набуває стійких атрибутів звичності, традиції, універсальності і загальності, знімаючи тим самим з суб'єкта тягар невизначеності, оцінки і вибору.

Історія економіки показує, що автоматичний адаптивний розвиток економічних систем можливий лише на коротких проміжках. На тривалих же проміжках інституціональна інерція є одним з основних чинників, детермінуючих стрибкоподібний, нерівномірний і тому дуже невизначений характер еволюції економіки.

Тому при дослідженні економічних систем обов'язково слід враховувати наявність *сталих* і інерційних інституціональних конструкцій, які виступають як задані умови господарської діяльності, якоюсь мірою завжди *абстраговані* від її змісту. Іманентна інститутам можливість автономного (від умов, що їх породили) існування породжує періодичні розриви (невідповідності) всередині економічної системи, коли найкращий спосіб дій перетворюється в неефективний, але все ще загальноприйнятий. Якраз це інертне середовище установ, правил, обмежень, стереотипів і становить собою те, що повинне змінюватись в економіці.

У основі шуканої передумови протиставлення функція - інститут лежить реальна антитеза, невизначеність (стохастичність) - стандартність (детермінованість), котра характеризує будь-яку цілеспрямовану діяльність господарчого суб'єкта. Якщо система допускає (передбачає, вимагає і т.д.) існування декількох дозволених способів поведінки в одній і тій же ситуації, то певний інституціональний формі діяльності передуює доінституціональний вибір.

Інший бік природи інститутів - це їх *конфліктна* передумова. Інститут народжується не тільки як автоматичний спосіб раціоналізації повторюваних дій, але ще й як спосіб узгодження неспівпадаючих інтересів і цілей взаємодіючих суб'єктів.

У основі визрівання узгоджуваного призначення інститутів лежить триада "контакт-конфлікт-контракт". Інститути забезпечують зниження психологічних, соціальних та економічних витрат протистояння і конфронтацій, не усуваючи сам фактор взаємного тиску суб'єктів як необхідний механізм соціальності.

Перехідні стани економіки характеризуються складною динамікою ентропії системи, коли одночасно спостерігаються і наростання інституціонального хаосу, і виникнення нового інституціонального порядку. Залежно від переважання процесів першого або другого типу система або гине, або переходить у нову, більш високу якість. Тенденція до зростання хаосу має місце, якщо енергії (інформації) ззовні надходить надто багато порівняно з можливостями її засвоєння.

У рівноважному стані елементи системи "тісно упаковані", припасовані один до одного завдяки їх функціональній взаємодії. Функціональні зв'язки виконують роль своєрідних "імунних сил" соціального організму, захищаючи його від несанкціонованого проникання сторонньої інформації ззовні. Перехідні стани тягнуть за собою систематичні збої в усталених зв'язках, чим порушується міра єдності основних елементів. Ця властивість переходу може бути визначена як дисфункціональність. Завдяки цій властивості перехідна система менше втрачає самодостатність, відкривається для сприйняття нової інформації та формування нової системної якості.

Чільну роль у перехідних процесах відіграють не функціональні зв'язки, а фундаментальні структури, що відбивають минуле системи у вигляді її генетичного підґрунтя. З погляду предмета цього дослідження це означає, що перехідна система більш "інституціональна", ніж функціональна. Ці фундаментальні структури можуть бути за певних умов точками кристалізації нових інститутів. Завдяки цьому у перехідних станах минуле системи актуалізується, стає реальним учасником розвитку подій.

Для перехідних станів характерне порушення співвідношення між внутрішніми та зовнішніми чинниками, притаманне "спокійному" станові системи. Роль зовнішніх чинників, особливо інформаційна, стає аномально великою, оскільки перестають працювати природні захисні сили соціального організму, що відгороджують його від сторонньої інформації. Найбільша ймовірність входження системи у перехідний стан виникає при її проходженні поблизу "особливих точок" (чи їх сукупностей) зовнішнього середовища, так званих аттракторів, котрі притягають систему у зоні нестійкості.

Невизначеність перехідного процесу обумовлена збільшенням ступеня свободи окремих елементів системи. Деградація обмежень та заборон розширює поле допустимих дій, реакцій, сигналів і т.д.

Через це чисельність можливих станів різко зростає. Ця ж невизначеність спричиняє значну варіабельність результату.

Соціальна система - один з найскладніших об'єктів і як такий виявляє при переході дуже високу варіабельність підсумкового стану.

При відновленні рівноваги кількість можливих наслідків обмежується характеристиками початкового стану системи, специфікою особливих точок (атракторів), характером взаємодії системи з зовнішнім середовищем. Чисельність наслідків включає в себе і такий наслідок, як загибель системи. Суттєвою обставиною, що визначає наперед долю системи, є співвідношення *розмірностей* системи та зовнішнього середовища. Недостатня розмірність системи при інтенсивному підведенні інформації та енергії ззовні спричиняє "розігрів" і наростання хаосу.

Радянська економічна система становила $(n-x)$ -мірну проекцію n -мірного індустріального суспільства, де n - кінцеве число суттєвих вимірів індустріального суспільства як такого, x - число вимірів, відсутніх у радянському варіанті індустріальної системи (тут, наприклад, були відсутні такі "виміри" як автономний суверенний індивід, правова держава, ринкова конкуренція і т.д.). Неминучі власні інновації, перш за все технологічного плану, а також вимушене засвоєння радянською системою додаткової зовнішньої інформації від "інституціонально повноцінних" держав у вигляді нових технологій, ноу-хау, організаційних форм виробництва змушені були накопичувати захований хаотичний потенціал, що загрожував існуванню системи.

Економічні системи належать до числа так званих дисипативних розподілених систем, еволюція яких супроводжується стисненням фазового об'єму, тобто зменшенням розкиду траєкторій різних елементів. При цьому відбувається наростання упорядкованості, в усякому разі, в окремих ланках та блоках. Однак будь-яка соціальна система не є абсолютно жорстко детермінованою, а має у собі і ймовірнісний (стохастичний) аспект.

Ймовірнісні траєкторії активних суб'єктів у n -мірному фазовому просторі¹ соціальної системи не підлягають теоремі Ліувілля, яка говорить, що щільність ймовірності у фазовому просторі постійна. Це означає, що у соціальній системі завжди існує деяка множина *переважних* станів і траєкторій (атракторів). З цього погляду інституціональна компонента соціуму може уявлятися як деяка

¹ У статистичній фізиці під фазовим розуміють простір, що включає крім статичних координат частки ще й динамічну координату-імпульс, тобто множення маси на швидкість.

матриця атракторів, тобто тих зон соціального фазового простору, для яких щільність ймовірності є найбільшою.

У рамках саме ймовірнісного розуміння інститутів можна запропонувати рішення так званого "парадокса конституційного вибору" Дж.Б'юкенена. Згідно з даним парадоксом, для того, щоб індивіди могли зробити конституційний вибір, їх становище має бути визначене з прийнятим ступенем точності, але попередньою умовою такого визначення є уже зроблений конституційний вибір. Єдиним виходом з цього парадокса вважається визначення одномоментності виникнення суспільства і укладення конституційного договору, але у такому випадку швидкість переходу від досуспільного стану до суспільства повинна прагнути до нескінченності (щось на зразок "акта творення"). На наш погляд, вразливим місцем цього парадокса є визначення первісної стовідсоткової ймовірності дотримування конституційного вибору (або він є, або його немає), що зовсім не є очевидним.

Якщо використати (з деякими застереженнями) термодинамічні і загальносистемні аналогії, можна припустити, що в середньому соціально значуща поведінка учасників соціуму, відповідна інституціональним вимогам та обмеженням, є найбільш ймовірною порівняно з будь-якою іншою. Тому формування (визрівання) нової інституціональної системи відбувається як підвищення ступеня ймовірності знаходження суб'єктів у точках фазового простору, відповідних новим правилам та обмеженням. Подання інституціональної системи у вигляді матриці атракторів, що володіють різними ймовірностями, дає можливість отримати як статичну картину системи, так і прослідкувати за її динамікою шляхом зміни відповідних ймовірностей (зникненню певного інституту відповідає зменшення ймовірності до нуля, виникненню і розвитку - зріст ймовірності).

Якщо за об'єкт взяти умовний соціум з одним можливим інститутом, то межею виникнення нового інституту буде такий стан, коли не існує ніякої зони соціального простору i , ймовірність знаходження суб'єкта у якій відповідала б умові:

$$P_i \geq P_a, \quad (1)$$

де p_i - ймовірність знаходження суб'єкта у зоні фазового простору i ; p_a - ймовірність знаходження у околицях зони - атрактора. Реальною межею виділення у системі стійкої інституціональної якості можна вважати умову:

$$P_a \geq 0,5, \quad (2)$$

Швидкість інституціоналізації $\frac{dp}{dt}$ може бути різною, у тому числі і досить великою, але аж ніяк не нескінченною. Час інституціоналізації залежить від різниці між вихідною ймовірністю і інституціональною межею ймовірності, котру ми емпірично визначили як 0,5:

$$t = \frac{(0,5 - p_0) dt}{dp} \quad (3)$$

Миттєва інституціоналізація ($t=0$) можлива лише у тому випадку, якщо $p_0=0,5$, тобто вихідна ймовірність дорівнює межі інституціоналізації, але це означає, що дана норма поведінки у момент часу t уже була фактично загальноприйнятою. Якщо $t<0$, то це означає, що шукана інституціоналізація уже мала місце у минулому.

Безпосереднім виявом ймовірної природи інститутів служить зв'язок між ступенем інституціоналізації економіки та рівнем трансакційних витрат (витрат пошуку інформації, вимірювання, витрати ведення переговорів і укладення угоди, захисту та специфікації прав власності, витрат опортуністичної поведінки). Зниження невизначеності та ризиків господарської діяльності, прямо обумовлене підвищенням ймовірності очікуваної поведінки та очікуваних результатів у інституціональній зоні, мінімізує витрати підготовки, укладання і виконання угод, і, завдяки цьому, робить спеціалізовану діяльність вигідною і захищеною (гарантованою у необхідних межах). Навпаки, якщо ризики і невизначеність, пов'язані з реалізацією ринкової спеціалізації, високі, то це виражається у збільшенні трансакційних витрат і зниженні ефективності такої спеціалізації. З іншого боку, інституціональна переважаність господарської системи, забезпечуючи досить високу поточну ефективність (завдяки взаємному автоматизму дії суб'єктів), нейтралізує інноваційні процеси і робить таку систему потенціальним аутсайдером.

У перехідних станах основні форми життєдіяльності людей стають неупорядкованими, недостатньо узгодженими одні з одними. Суб'єкти економічної системи, що перебуває у перехідному стані, втрачають ідентичність самим собі. Абстрактно-теоретично можна подати процес інституціональної трансформації державно-соціалістичної системи як набір трьох послідовних станів: I, II, III. Стан I - це система державного соціалізму з безпосередньо-суспільною (або тоталітарно-державною - залежно від політичних уподобань)

серцевиною, блоком соціалістичних товарних відносин та блоком реліктів - пережитків минулого (егоїзм, споживацтво, націоналізм і т.д.). Стан II - це соціальне ринкове господарство, в основі якого лежить громадянське суспільство та ринкова економіка, що доповнюється продуманим державним регулюванням неринкових блоків та проблем; крім того, стан III неминуче буде містити і реліктовий блок ("пережитки соціалізму") - діяльність і вплив інституціональних залишків державного соціалізму.

Неважко помітити принципову симетричність станів I та II: у обох станах якісна серцевина інституціональної системи доповнюється допоміжним блоком і блоком реліктів. Здавалося б, така симетричність дозволяє плавно перейти соціуму з одного якісного стану у інший. Однак симетрія у даному випадку є дзеркальною: серцевина стану I перетворюється у релікт стану III; релікт стану I включається у серцевину стану III; доповнюючий блок стану I трансформується у серцевину стану III. Стан інституціонального хаосу в Україні проявляється у перекручуванні силових ліній соціуму, коли ліве стає правим (інколи буквально: пригадайте плутанину перших років перебудови відносно лівих та правих політиків). Це переплюсування і обумовлює соціальну турбулентність перехідного стану II.

Перехідний стан економіки характеризується послабленням взаємної ізоляції інститутів та їх систем. Зони інституціонального перехрещення з аномальних систем на деякий час перетворюються в основні. Через це взаємний обмін генетичною інформацією набуває інтенсивного характеру, йде безперевний процес виникнення та відмирання все нових і нових варіантів інституціональної організації суспільства. Але окрім позитивних можливостей переходу до кращого стану, що випливають із фактора взаємних міжінституціональних інформаційно-генетичних потоків, існують і пов'язані з цим серйозні проблеми. Найнеприємнішим і небезпечним для перехідної економічної системи України наслідком підриву взаємної ізоляції інститутів є спостережуваний сьогодні процес *приватизації держави*, тобто перетворення державного організму у *прямую* функцію корпоративно-приватного інтересу. Це зводить інститути держави до становища рідкісного економічного ресурсу, що є об'єктом запеклої міжкланової конкуренції. Через це державний організм втрачає такий важливий атрибут як загальність його функцій та інститутів. Разюча ірраціональність економічної політики держави насправді відбиває цілком раціональні інтереси регіональних і мікрорегіональних кланів та

груп, які зуміли забезпечити пряме представництво своїх інтересів на вищих рівнях державної влади.

Спостерігаються дві низки небезпечних наслідків приватизації державних інститутів. Перша з них пов'язана з втратою публічною владою авторитету і легітимності у очах громадян. Якщо процес буде продовжений, то сплачувати податки і служити державі буде означати для громадян платити і служити якомусь удачливому кланові. За цих умов ухилення від сплати податків буде закономірно обертатись у громадянську доблесть, зі всіма впливаючими з цього наслідками для держави. Друга низка наслідків виразиться у якісному переродженні державних функцій, що призведе до катастрофічного падіння здатності держави захищати права суспільства і громадян, а відповідно - до повної дезінтеграції суспільного організму.

Приватизована держава не буде здатна виконати свою частину суспільних функцій і забезпечити мінімізацію транзакційних витрат для учасників системи суспільного розподілу праці через прості і для всіх прийнятні гарантії і правила господарської поведінки. Пригноблення базисних форм спеціалізації суб'єктів (галузевої, регіональної, професійної), - що неминуче впливає з аномальної невизначеності і високого рівня ризиків спеціалізованої господарської діяльності, призведе нашу економіку справді до абсолютної катастрофи. Тому сьогодні припинення процесу приватизації держави - необхідна умова виживання українського суспільства.

Питання, як з'являються і розвиваються інститути, одне з найважливіших для теоретичного осмислення проблеми переходів у економіці. Гадаємо, що передумовами виникнення інститутів можуть бути будь-які явища, процеси та чинники, що сприятимуть феноменові повторюваності і стабільної відтворюваності певних дій та процедур більшістю учасників економічної системи. Це можуть бути еколого-географічні, функціонально-економічні, психолого-етнічні, етико-релігійні та інші явища, а також їх комбінації. Вплив цих чинників може бути і різноспрямованим, що об'єктивно уповільнює інституціональний генезис, і односпрямованим, що цей генезис прискорює.

Особливий інтерес можуть викликати ті чинники, що лежать на базі умов функціонування економіки. Саме їх аналіз здатний надати теоретичний матеріал, котрий може стати основою інституціонального синтезу як шляху виходу економічної науки з кризового стану. Найповніше питання інституціонального генезису у зв'язку з

функціональним аспектом економічних систем розглянуті у теорії Нобелівського лауреата американського економіста Р.Коуза. Згідно з його концепцією, інституціональна і законодавча укоріненість прав властивості учасників ринкової системи забезпечує ефективне функціонування ринкового механізму розподілу ресурсів без будь-якого втручання ззовні. Так звані "зовнішні ефекти" (екстерналії) завдяки чіткому розподілу прав власності обов'язково стають внутрішніми - кожен одержує у підсумку те, що він заробив. Навпаки, нечіткість чи розмитість прав власності призводить до зовнішніх ефектів, які викривляють ефективний розподіл ресурсів. Важливою умовою такого ефективного розподілу є мінімізація трансакційних (тобто пов'язаних з підготовкою, укладанням та виконанням ринкових угод) витрат. Тому у господарській системі, що розвивається органічно, виникають і утверджуються якраз ті економічні інститути, які сприяють найкращому рухові та закріпленню факторів виробництва.

Як показав Р.Коуз, інститут власності створює передумови і можливості самих ринкових операцій з ресурсами. У результаті операцій забезпечується перехід прав власності до тих агентів ринку, для яких ці права є найбільш цінними. Висновок тут однозначний - ринковим функціям, пов'язаним з рухом і ефективним використанням економічних ресурсів, передую (історично і логічно) інститут власності.

Роль трансакційних витрат (вартість угод) у формуванні інститутів, охарактеризована Рональдом Коузом, розкриває нам механізм зворотного зв'язку: у зрілій інституціональній системі процес еволюційного інституціонального формоутворення продовжується на основі стійкої локалізації окремих елементів витрат, пов'язаних з укладанням і виконанням угод.

Зароблені суб'єктами фінансові ресурси становлять передумову мінімальної стабільності знову виникаючих передінституціональних утворень. Вони згодом можуть сформуватись у повноцінні інститути, стабільність яких ґрунтується на міцному фінансовому фундаменті. Образно кажучи, гроші - це та річ "вироблювана" певною структурою, котра необхідна для прискорення її формування.

Здорове фінансове середовище економічної системи становить, отож, умову його інституціональної гнучкості і адаптованості. Боротьба з інфляцією, яку з такою запеклістю вели лідери консервативної революції початку 80-х років у багатьох країнах Заходу, була ще й боротьбою за відновлення механізмів

інституціонального саморозвитку ринкової системи у рамках стабільної якості.

Під час проведеного дослідження вдалося прослідкувати чітко виражений інституціональний аспект довгих хвиль еволюції індустріального суспільства (К - циклів), який полягає у циклічній 50-річній зміні техніко-економічної парадигми, починаючи з промислової революції у Англії. Випадіння Радянського Союзу з глобального К-циклу у 80-ті роки могло бути само по собі передумовою переходу до хаотичного сценарію, оскільки десинхронізація системи із зовнішнім середовищем провокує виникнення режиму руху з більшим числом несумірних частот всередині системи. Ризик зриву радянської системи у катастрофічний сценарій уже з кінця 70-х років безперервно зростав, що врешті-решт і трапилось у момент проходження системи максимально близько від зони нестабільності. Провісником катастрофи стала швидко зростаюча інфляція "польського типу" (стабільні ціни на фоні катастрофічного дефіциту), з допомогою якої система намагалась хоча б частково відновити макроекономічну та інституціональну рівновагу.

Отже, давня дискусія між неоліберальним і соціал-реформістським напрямками завдяки концепції Р.Коуза розв'язується таким чином: у межах одного й того ж К-циклу (кондрат'євського циклу) система може цілком обходитись м'яким "трансакційним" механізмом адаптивної інституціональної еволюції; при переходові від одного К-циклу до іншого виникає потреба у більш жорстких інструментах інституціональних змін у вигляді *прямих реформ*. Якщо ж з якихось причин у системі такий інструментарій не відшукується, то відбувається насильницьке катастрофічне пристосування інституціональної системи до нових умов середовища. Оскільки сьогодні Україна, хоча й з п'ятнадцятирічним запізненням і ціною катастроф, але все ж відтворює той тип інституціональних змін, яких зазнали промислово розвинуті країни на межі 70-80-х років, остільки напрямки і проблеми наших реформ мають бути у чомусь схожими.

Зокрема, ми не повинні випускати з очей наслідки дуже високого рівня інфляції у більшості країн Заходу у 70-ті роки, що загальмував рутинний процес інституціональної адаптації, знизив темпи структурних змін в економіці, і цим дозволив системі накопичити певну руйнівну енергію "Консервативна революція" кінця 70-х років вивільнила цю енергію шляхом зламу застарілих інститутів і методів державного втручання в економіку, усунення елементів гіпертрофованого патерналізму і надмірно великої ролі профспілок

(не тільки на ринку праці, але й суспільно-політичній системі суспільства в цілому). Після того, як ця руйнівна робота була виконана, ринкова система виявилась готовою повернутися до колишніх, "спокійних" форм інституціональної еволюції.

Таким чином, у рамках стабільної системи її інституціональний розвиток, що відбувається у межах однієї й тієї ж якості, ініціюється функціональними флуктуаціями, які мають, здебільшого, ендегенне походження (часткові зміни в технологіях у межах даного устрою, поточні ринкові потрясіння, перерозподіл сил у структурі ринкової влади, вплив зовнішньоекономічних чинників і т.д.). Якійсь стрибком у інститутах передують уповільнення їх адаптивних змін, що відбувається, як правило, на фоні високої інфляції. Сама ж аномально висока інфляція виступає своєрідною рефлекторною захисною реакцією системи на початок глибоких екзогенних змін у технологічному устрої суспільства, що йдуть "ззовні".

За своєю формою перехідні процеси в економіці постають переважно як виявлення волі і інтересів певних соціальних груп і прошарків, що перебувають при владі або ж прагнуть до неї. В українському суспільстві (як у багатьох постсоціалістичних країнах) "природним" чином абсолютна владна і організаційно-інформаційна перевага дісталась найбільш структурованій і згуртованій групі - бюрократії. Через це і характер реформ в Україні найчастіше визначають як номенклатурно-бюрократичний (інколи - як "кримінально-бюрократичний"), маючи на увазі суб'єктивний бік перехідних процесів. Позиції та інтереси інших груп зазнають сильного впливу організованих структур професійних чиновників, тому всі цілеспрямовані зміни, що відбуваються у державних та соціально-економічних інститутах, можуть бути, у певному розумінні, охарактеризовані як вияв і реалізація поточних та довгочасних інтересів бюрократії. Це не означає повної бюрократичної підконтрольності перехідних процесів, оскільки реальний хід реформ є непередбаченим результатом конфлікту різних груп інтересів. Однак саме бюрократизація реформ зумовлює чимало їх сучасних рис та особливостей.

Перший наслідок такого характеру українських реформ - тенденція до формування бюрократичного капіталізму. При цьому можуть збігтися інтереси найрізноманітніших елітних груп суспільства - партноменклатури, яка "перебудувалася", націонал-демократів, директорського корпусу, "нових українців" та інших. Сьогодні розвинуті елітні групи все більше усвідомлюють спільність цих своїх

глибинних інтересів: необхідність політичної, соціальної, міжрегіональної та міжетнічної стабільності, захисту позицій національної промисловості, неминучість структурного реформування народного господарства.

Найбільш впливові корпоративні групи сьогодні спираються на базові галузі промисловості - енергетику, металургію, хімію. Очолюють підприємства цих галузей "міцні господарники" радянського типу, тобто здебільшого професіонали, що знають тонкощі технологій, уміють у будь-якій ситуації зберегти керованість колективу, але водночас недостатньо володіють тими методами управління, яких не вимагалось у командній економіці (стратегічний менеджмент, контролінг, маркетинг). Вони важко, але знаходять розуміння серед зарубіжних інвесторів, навчилися, принаймні у загальній формі, узгоджувати свої інтереси у вищих органах державної влади. Промисловий спад їх торкнувся меншою мірою, ніж галузі переробної промисловості. Це забезпечує відносно стабільну зайнятість і хоча б мінімальну підтримку промислових робітників.

З іншого боку, саме ці галузі як енергоспоживачі несуть основну частку відповідальності за зростання зовнішньої заборгованості.

Якраз у базових галузях спостерігаються найбільш гострі екологічні проблеми. Загальна несбалансованість української економіки багато в чому пов'язана саме з непропорційним розвитком цих галузей у складі народногосподарського комплексу колишнього Радянського Союзу. Надмірно велика економічна питома вага так чи інакше забезпечує можливості відповідного політичного захисту їх інтересів у системі законодавчої і виконавчої влади в Україні, а також у місцевих органах влади. Така ситуація призводить до двояких наслідків.

По-перше, Україна сьогодні у політичному і соціальному відношенні - одна з найбільш стабільних держав у СНД, хоча соціальна й політична напруженість періодично наближається до "червоної риски". Підконтрольність ситуацій у базових галузях дає можливість державі маневрувати мізерними ресурсами для вирішення найбільш гострих поточних проблем. По-друге, структура української економіки одна з найконсервативніших. Ціною нинішньої стабілізації є структурне закріплення, а також збереження високого структурного потенціалу інфляції.

Шлях відносно повільної структурної еволюції, обраний Україною, попри всю його зовнішню привабливість, може виявитись

надто небезпечними. Джерелом загрози є те, що консервативні чинники формування нової інституціональної системи можуть виявитись вирішальними порівняно з іншими.

Сформована інституціональна система у цьому випадку не зможе стати ефективним засобом інтеграції постсоціалістичного суспільства, оскільки відбиває безумовну перевагу тільки однієї чи декількох корпоративних груп.

Наслідки зовнішнього інституціонального впливу на нерівноважну соціально-економічну систему, якою є сьогодні Україна, можуть бути двоякими - як зменшення невизначеності господарської діяльності та її результатів (зародження елементів нового порядку), так і наростання невизначеності, посилення хаосу. Така неоднозначність зовнішніх впливів характерна і для теперішньої ситуації в українському суспільстві. Можна сказати, що критерії функціонування та розвитку соціально-економічної системи перемістилися назовні. Сьогодні ми втратили контроль над ситуацією в країні не стільки через окремі помилки політичного керівництва (хоча у нас їх більш ніж достатньо), скільки через об'єктивну направленість процесів, що відбуваються. Як зазначено вище, порушення функціональної цілісності в умовах трансформаційної кризи на час ніби позбавляє соціальну систему імунітету і дозволяє зовнішнім потокам і чинникам відігравати аномально велику роль, безперешкодно проникаючи у внутрішні механізми.

Можна виділити наступні етапи інформаційного впливу: 1) повідомлення (отримання інформації); 2) наслідування (відтворення зовнішніх форм, притаманних системі-джерелові); 3) усвідомлення (цілісне сприйняття інформації у власних категоріях та поняттях даної інституціональної системи); 4) засвоєння (відтворення інформації як власного змісту). Кожен із цих етапів супроводжується відтинанням зайвої інформації і переробкою тієї, що залишилась.

Неминуча консервативна реакція соціуму на різні ініційовані ззовні інституціональні новації частково обумовлена вразливістю та неукоріненістю наслідувальних форм, котрі не здатні упорядкувати "броунівські" метання учасників перехідної системи. Таке негативне вираження системної природи інститутів поступово призводить до порівняння і сполучення зовнішньої інституціональної інформації з внутрішніми можливостями національної економіки. У результаті зовнішня інформація *усвідомлюється*, тобто отримує своє місце і інтерпретацію у системі та поняттях власних інститутів.

У процесі природного відбору інститутів єдиним способом виживання зовнішніх наслідувальних форм стає їх проникнення вглиб. Вони немов ховаються, перетворюючись із чогось демонстративного, виставленого напоказ, у приховані (не обов'язково тіньові), але все більш стабільні форми економічної поведінки.

Таким чином відбувається засвоєння запозиченої інституціональної інформації, перетворення її в елемент власного змісту трансформованої системи.

У долях трансформованих суспільств важливу роль відіграє фактор інституціональної сумісності (або несумісності) взаємодіючих систем. Варіантне поле типів такої взаємодії може простягатися від повної сумісності (сполучуваності) різномірних інституціональних систем, що призводить до примноження рушійних сил еволюції, до їх повної несумісності, яка у випадку взаємодії спричиняє їх взаємознищення (анігіляцію).

Сьогодні в інституціональній системі України відбуваються два ряди процесів: 1) інституціональна анігіляція, виникнення інституціональних пустот; 2) інституціональне примноження і зростання.

Процес анігіляції в інституціональній системі України серйозний, небезпечний, але не смертельний. Небезпека його у тому, що відбувається стихійна нейтралізація (знищення) частини позитивних потенцій нового устрою. Можливим шляхом корекції ситуації може бути взаємна тимчасова ізоляція несумісних інституціональних форм (ринкових і державно-соціалістичних) внаслідок правової державної підтримки ринкових інститутів та керованого "стиснення" колишніх інституціональних основ до меж регульованої державою обмеженої зони (наприклад, за допомогою прямого державного патерналізму щодо незахищених груп населення, маргіналів, особливо депресивних регіонів і т.д.).

Господарська система України об'єктивно (структурно, технологічно і організаційно) є одержавленою. Коли почався процес формального роздержавлення такої системи, не підкріплений відповідними структурними та технологічними змінами, в нашу економіку буквально "ринули" архаїчні, передінституціональні форми організації державних функцій.

Проведений аналіз перехідних процесів дає можливість назвати три основні передінституціональні форми упорядкування господарського життя: бюрократизацію, регіоналізацію, криміналізацію. Головна їх відмінність від дійсно інституціональних

форм у тому, що їх загальність, якщо і декларується, є удаваною. Кожна з цих форм *дискримінуюча* за своєю сутністю, і якраз відносно тих суб'єктів, для яких відповідні умови є істотними умовами їх діяльності.

Тому і координуючий, і інтегруючий потенціал передінституціональних форм неприпустимо низький і дуже швидко вичерпуваний порівняно з реальною потребою трансформованого соціуму в упорядкуванні хаотичних процесів. Однак нині суспільство змушене йти на компроміс і погоджуватися з такими інтегруючими механізмами, бо немає кращих. У протилежному разі хаос може набути справді загального характеру, унеможлививши саме існування суспільства.

Вирішальна роль бюрократичних преференцій (там, де вона є) відсуває на другий план традиційні критерії побудови системи переваг господарського суб'єкта. Рівновага такої фірми тривалий час припускає можливість активної асиміляції політичного середовища. Реальна множинність джерел політичної влади породжує олігопольну структуру ринку бюрократичних преференцій, завдаючи тим самим зсередини остаточну поразку радянській тоталітарно-бюрократичній системі як в принципі абсолютно монополізованій. Олігопольність бюрократичного ринку у нашій перехідній системі досить чітко прослідковується на всіх рівнях: місцевому, регіональному і загальнонаціональному. Періодичні намагання з боку окремих номенклатурних кланів добитися повної монополізації призводять лише до насильницького переділу часток цього ринку, не змінюючи його олігопольний характер. Сьогодні спостерігається процес поступової зміни принципу бюрократичної субординації принципом бюрократичної координації, який за своїми наслідками та результатами зовні у чомусь дуже схожий на результати ринкової координації системи. Однією з найбільш наочних і небезпечних ознак нестабільності економіки України є грошово-кредитна криза, що проявляється як дефіцит платіжних засобів та відсутність інвестицій.

Неминучість ринкової нерівноваги у формі дефіциту платоспроможного попиту уже розглянута у макроекономічній моделі Дж. Кейнса - як прямий наслідок відмови від витрачання грошей. Звуження попиту веде до зниження рівноважного обсягу пропозицій і неповної зайнятості. Тому в принципі будь-які заходи, що сприяють зростанню пропозицій, ліквідності в умовах неповної зайнятості, спричиняють зростання рівноважного обсягу пропозиції товарів та послуг. Аномальність ситуації в Україні полягає у тому, що, як свідчать

офіційні дані НБУ, періоди максимальної грошової емісії останніми роками у нас співпадали з максимальним падінням пропозиції. Очевидно, що у ці роки попит на гроші містив у собі якийсь неурхований компонент, який визначав наростання дефіциту платіжних засобів незалежно від цілей емісійної політики НБУ.

На нашу думку, таким неврахованим компонентом може бути специфічний спекулятивний попит, пов'язаний з обігом у національній економіці України іноземної валюти. Моделювання цього компонента попиту на гроші у грошово-кредитній системі нестабільного типу дає можливість зрозуміти інституціональні аспекти, передумови і наслідки фінансової політики української держави у 1992-1997 рр. Важливою передумовою деформації попиту на гроші в Україні була катастрофічна нерівновага кредитного і валютного ринків у 1993-1995 рр. Валютні угоди за рахунок кредитних ресурсів набули дуже високої прибутковості. Для банків спекулятивні операції з валютою стали набагато привабливішими, ніж кредитування суб'єктів реального сектора економіки.

Вихідні формули були виведені аналітичним шляхом на основі гіпотези про вільну трансформацію активів з валюти у кредитні ресурси і назад через здійснення кредитованих термінових угод та вільний продаж валюти по курсу НБУ:

$$i^* = \left(\frac{K}{K_0} - 1 \right) \left(\frac{360 \times 100\%}{t} \right), \quad (4)$$

де i^* - максимальне значення кредитної ставки (річних відсотків), при якій термінова угода, здійснена за рахунок позикових коштів, буде беззбитковою;

K_t - курс на момент погашення ф'ючерсного контракту;

K_0 - курс на момент укладання ф'ючерсного контракту;

t - строк ф'ючерного контракту в днях.

$$K^* = K_0 \left(1 + \frac{it}{360 \times 100\%} \right), \quad (5)$$

де K^* - мінімальне значення курсу на момент погашення ф'ючерсного контракту, при якому угода буде беззбитковою;

t - строк контракту у днях;

i - відсоток (річний), під який беруться позикові кошти для купівлі контракту;

K_0 - курс на момент купівлі контракту.

Ці формули, по суті, є умовами рівноваги кредитного і валютного ринків. Будь-яке відхилення значень відсотка чи курсу від

рівноважних значень робить кредитні і валютні угоди нерівнозначними з погляду їх прибутковості, що призводить до інтенсивного перетікання ресурсів з однієї форми до другої.

Одержаний формалізований вираз умов рівноваги валютного і кредитного ринків дає можливість зрозуміти, яким чином відбулася доларизація української економіки, і запропонувати механізми зворотного процесу, тобто "дедоларизації".

Введемо показник Z , який показує відношення фактичного значення курсу до рівноважного:

$$Z = \frac{K - K^*}{K^*}, \quad (6)$$

де K_t - фактичне значення курсу на момент t ,

K^* - рівноваге значення курсу.

Якщо виходити з гіпотези, що гранична схильність здійснювати прямі або зворотні операції "кредит-валюта" прямо залежить від співвідношення рівноважного значення курсу з реальним його значенням, то одержимо вираз:

$$\frac{dQ}{dt} = ZK \left(1 + \frac{it}{360 \times 100\%} \right), \quad (7)$$

де Q - кількісна характеристика операцій;

t - період часу;

K - початкове значення курсу;

i - ставка рефінансування НБУ як основа кредитних ставок комерційних банків;

або:

$$dQ = ZK \left(1 + \frac{it}{360 \times 100\%} \right) dt. \quad (8)$$

Проінтегруємо ліву і праву частини виразу (8):

$$\int dQ = \int ZK \left(1 + \frac{it}{360 \times 100\%} \right) dt, \quad (9)$$

одержимо:

$$Q = (C_2 - C_1) + ZKt + K \frac{Zi}{72000\%} t^2. \quad (10)$$

Таким чином, попит національної економічної системи на гроші для купівлі валюти містить у собі три компоненти: 1) постійний, що не залежить від поточного курсу; 2) лінійний компонент; 3) нелінійний компонент.

Можлива наступна економічна інтерпретація виразу (10):

C_1 - фіксовані надходження коштів з інших держав по активах, розміщених за кордоном;

C_2 - поточні фіксовані платежі по державній заборгованості перед зовнішніми кредиторами;

Zkt - потреба у кредитних ресурсах для покупки валюти по торгових операціях (що лінійно залежить від поточного курсу);

$K \frac{Z_i}{72000\%} t^2$ - потреба у кредитних ресурсах для поточних спекулятивних валютних операцій.

Умова рівноваги національного платіжного балансу отримує вигляд:

$$(C_2 - C_1) + Zkt + K \frac{Z_i}{72000\%} t^2 = 0 \quad (11)$$

Це означає, що кратна має рівновагий баланс, якщо одночасно дотримуються такі умови: 1) поточні фіксовані платежі та надходження взаємно покривають одні одних; 2) $Z=0$, тобто валютний курс рівновагий.

Можливість платіжної рівноваги при недотриманні цих умов виникає за наявності певної взаємної комбінації величини сальдо по фіксованих платежах та надходженнях δ_c , з одного боку, і абсолютного значення і знака показника Z - другого:

$$Zkt + K \frac{Z_i}{72000\%} t^2 = \delta_c \quad (12)$$

Функціональне значення одержаного виразу (10) таке: якщо нерівновага кредитного і валютного ринків на користь валютного, то кількісна характеристика попиту на гроші для угод "кредит-валюта" є квадратична функція часу. Якщо висловитись більш обережно, то можна сказати так: у нашій перехідній системі попит на гроші містить в собі і **нелінійний** компонент.

Іншими словами, за певних умов процес йде з прискоренням. Це пояснює, чому доларизація української економіки була здійснена у рекордно короткі строки. Нагадаємо, що при виведенні ми виходили з припущення, що немає обмежень на прямі та зворотні угоди з валютою. Але навіть якщо від цього припущення відмовитись, то коректність одержаного зв'язку може бути збережена шляхом включення до лівої та правої частини "тіньової складової". Масштаби цієї "тіні" прямо залежить від загальної суми і міри жорсткості нормативних обмежень держави на операції з валютою та рівня реальної вигідності останніх.

Вираз (10) може бути подано у мультивалютному вигляді:

$$\sum_{N=1}^S Q = \sum_{N=1}^S \left\{ (C_2 - C_1) + ZKt + \frac{Zit^2}{72000\%} \right\}_N, \quad (13)$$

де S - кількість іноземних валют, що перебувають в обігу у країні.

Умова рівноваги платіжного балансу буде мати такий вигляд:

$$\sum_{N=1}^S \left\{ (C_2 - C_1) + ZKt + \frac{Zit^2}{72000\%} \right\}_N. \quad (14)$$

Слід враховувати, що у прямому вигляді описана модель кредитно-валютного арбітражу не могла бути реалізована через нормативні обмеження та труднощі організаційно-технологічного характеру. Тому такі спекулятивні операції здійснювалися в обхід, круглим шляхом, що, безумовно, гальмувало темпи доларизації. Цей чинник інституціонального гальмування може бути врахований шляхом введення в ступеневий показник формули (10) параметра α , який знаходиться у межах між 0 і 2. 0 відповідає повній свободі обігу валюти в національній економіці, 2 - абсолютній забороні на цей обіг, або неможливості таких угод з інших причин. Дифузія в економіці кредитно-валютних угод спекулятивного типу залежить від ступеня жорсткості інституціональних обмежень та від рівня професійного оволодіння учасниками ринку фінансовими кредитно-валютними технологіями, тобто від величини параметра α . (Можна припустити, що протягом 1992-1995 рр. цей параметр рухався від величини, наближеної до 2, до величини, наближеної до 0).

Криза неплатежів у такій системі неминуче виникає у тому випадку, якщо темпи зростання спекулятивної складової попиту на

гроші $K \frac{Zi}{72000\%} t^{2-\alpha}$ вищі, ніж темпи зростання агрегату M_2 . При

цьому постійно зростає частка агрегату M_2 , фактично усунута з національного господарського обороту. Рефлекторні спроби грошової системи уникнути неплатежів з допомогою готівкової та кредитної емісії ведуть лише до зростання показника Z і тим самим прискорюють перетікання активів у валютну форму. Таким чином, доларизація економіки несе частину відповідальності і за кризу неплатежів.

У результаті доларизації в українській економіці порушилась фундаментальна тотожність ринкової системи - тотожність збережуваного та інвестованого активу. У цих умовах зростання

суспільного багатства можливе лише у споживчій формі, що сьогодні ми і спостерігаємо. Хоча точні статистичні дані відсутні, можна з достатньою вірогідністю передбачити: за останні п'ять років відбулися якісні зміни у структурі суспільного багатства на користь його споживчої форми за рахунок скорочення частки виробничої форми. Соціальним фоном цього зрушення є катастрофічний стрибок у розшаруванні населення України за рівнем доходів і способом життя, і відповідне цьому розшаруванню зростання напруженості та конфліктності. Прогресує скорочення внутрішнього ринку.

Тому витіснення іноземної валюти з внутрішнього обігу - це необхідна передумова національного економічного виживання. Яким же чином повернути доларизацію економіки? Вирішальну роль в еволюції грошово-кредитної системи нестабільного типу відіграє знак коефіцієнта Z . Якщо величина Z - від'ємна, тобто реальне значення курсу менше, ніж рівноваге, то відбуватиметься прискорене зворотнє перекачування валютних активів у кредитні в національній валюті, тобто шукана "дедоларизація" економіки. Більш того, якщо таке співвідношення супроводжується низьким рівнем інфляції, може сформуватися сталий спекулятивний попит на національну валюту, що зробить платіжний баланс знову нерівновагим, але вже зі знаком "плюс" - країна отримає доступ до зовнішніх кредитних ресурсів.

Різке падіння прибутковості валютних активів, що відбулося у другій половині 1996 року, змусило банки України скорочувати залишки на рахунках "Ностро", обмінюючи іноземну валюту на національну. Само по собі це є позитивним фактом, який надалі стане передумовою збільшення частки кредитних активів комерційних банків, у тому числі і розміщених у середньострокових та довгострокових кредитах в українській економіці. Уже до літа 1997 року комерційні банки стали зазнавати серйозних труднощів у розміщенні короткострокових і міжбанківських кредитів, що змушувало їх йти назустріч клієнтам у питаннях строків та відсотків. Цим дуже повільно, але продовжується процес формування нормального інвестиційного середовища у національній економічній системі.

Поряд з цим, поки у національній грошово-кредитній системі присутній у непропорційно великих кількостях один з головних факторів нестабільності - іноземна валюта, продовжують існувати і ризики серйозного зриву цієї системи - як політичні, пов'язані з триваючим тиском різних корпоративних груп на емісійні органи держави, так і власне технічні, обумовлені достатньо високою

ймовірністю поточних помилок НБУ. Як показує проведений вище аналіз, в умовах нелінійного характеру попиту на гроші пропонувані рецепти помірної кредитної емісії, попри всю зовнішню привабливість і простоту аргументації, здатні ще раз зіштовхнути нашу економіку у болото гіперінфляції.

Обґрунтований у попередніх розділах загальний зміст інституціональних переходів особливо реалізується у сфері відносин власності.

По-перше, в приватизації сконцентрувалися і процеси хаотичного розпаду старої системи, і процеси формування нового порядку.

По-друге, у процесі приватизації відбувається взаємне обертання фундаментальних та доповнюючих структур у сфері відносин власності.

По-третє, процеси приватизації відбуваються у силовому полі трьох передінституціональних форм: регіоналізації, бюрократизації та криміналізації, вплітаючись у структуру відповідних інтересів.

Одна з причин низької ефективності процесу приватизації в Україні - спрощено-ідеологічне трактування соціалістичної державної власності як більш або менш монолітного і однорідного інституціонального утворення. Насправді вихідним пунктом процесів приватизації був складний, мозаїчний інституціональний комплекс, котрий не може бути вичерпно описаний як державна власність (остання - лише ярлик, який мало що говорить про реальний зміст). Всередині цього комплексу спостерігались і процеси деградації, спрощення структури, і процеси консолідації та збагачення.

Аналіз інституціональних аспектів приватизації показує, що формування роздержавленої економічної системи і цілеспрямована трансформація державних інститутів - це два взаємообумовлених процеси. Держава, яка втрачає монополію на власність, повинна перероджуватися якісно, щоб виконувати покладені на неї загальні функції. Виявлене сьогодні відставання реформування органів державного управління всіх рівнів веде до вкрай низької ефективності здійснюваних у країні власне ринкових перетворень, уповільнює вихід нашої економіки з трансформаційної кризи. Тому найближчий етап руху до соціальної ринкової економіки повинен стати етапом вивіренних перетворень у системі інститутів держави.

Для будь-якого суспільства, тим більше для нашого, існує певна міра комерціалізації соціально-економічного життя, переступаючи яку суспільство ризикує зіткнутись з різким падінням

ефективності функціонування всієї господарської системи. У зрілих інституціональних системах рівновага ринкових і неринкових інститутів теж не безпроблемна, але досягається вона шляхом визрівання і розв'язання соціально-інституціональних конфліктів всередині системи. Періодичні коливання громадських настроїв від максимальної свободи конкуренції до принципів активної соціальної політики і державних гарантій зайнятості, підкріплювані відповідною поляризацією політичних сил та їх боротьбою, утримують систему в цілому на траєкторії більш чи менш збалансованого інституціонального розвитку.

У наших же умовах, коли ще відсутні внутрішні політичні і соціальні стабілізатори інституціональної системи, неминучість порушення такого балансу просто запрограмована. Потенціал екстенсивного засвоєння ринкових інститутів нашим теперішнім суспільством практично вичерпаний. Сучасна українська економіка не здатна бути більше ринковою, ніж вона є. Реформування суспільства шляхом подальшого насаджування ринково-конкурентних основ не тільки не дає позитивних результатів, а й спричиняє посилення напруженості.

Для подальшої інституціоналізації суспільства у напрямку збалансованої соціальної ринкової економіки сьогодні реформувати слід сам державний організм, обтяжений безліччю державно-соціалістичних пережитків і реліктів, насамперед у способах та методах державного управління. Уже завойовані сьогодні суспільством дійсно ринкові (а не формально-комерційні) позиції стають об'єктом жорстокого придушення з боку державних органів та установ усіх рівнів. Будь-який вияв слабкості або недостатнього професіоналізму учасників недержавної економіки сприймається державними чиновниками як привід для чергової атаки на приватну (недержавну) систему господарювання, а не для вжиття державних заходів щодо захисту і підтримки дрібного та середнього підприємництва. У той же час можливості ефективного державного господарювання, якщо вони дець і існують, зовсім не використовуються, оскільки у державного апарату з'явився цікавіший об'єкт "обліку та контролю" - приватний сектор. У результаті продовжується процес руйнування і державного, і недержавного секторів.

Стратегія реформування української економіки повинна передбачати необхідність створення дійсно незалежної, тобто підпорядкованої внутрішнім завданням та критеріям, державної

системи. Перетворитись у ресурсний придаток розвинутих держав можна дуже легко, тим більше, що на цьому шляху ми зустрінемо "розуміння та підтримку" дуже багатьох наших партнерів. Однак потім стати на інший шлях буде важко. Тому сьогодні дуже важливо робити якомога менше незворотних кроків у виборі нашої майбутньої європейської та світової спеціалізації.

Висновки.

Одна з фундаментальних ознак перехідного стану економіки - різке зниження системної цілісності через послаблення інституціонального поля, через втрату органічного поєднання правил, норм та способів господарської поведінки. Це спричиняє хаос і погіршення якості соціальної кооперації у всіх сферах діяльності. Падіння життєвого рівня населення, зростання економічної злочинності, порушення системи суспільного розподілу праці - все це пов'язане з дефіцитом загальноновизнаних норм економічної діяльності.

Позитивний сенс інституціонального хаосу полягає у тому, що економіка готується до вироблення й засвоєння інституціонального порядку вищого рівня. Однак все це не може відбутися автоматично, само по собі. Хаос дає лише шанс побудови більш складного і органічного порядку, а буде він використаний чи ні - це залежить від багатьох обставин, і зокрема, від того, наскільки суспільство розбирається у подіях, що відбуваються, у їх передумовах, змістові і напрямкові.

Особливо конфліктний характер сучасного етапу розвитку українського суспільства обумовлений перебудовою початкового фундаментального порядку трьох основних блоків інституціональної системи - реліктовою, серцевинною і доповнюючою. Сьогодні вони "міняються місцями": інституціональні релікти стають основою, а основа - реліктами. За кількістю суттєвих подій у потоці перехідних процесів переважає трансформація державно-монополістичної серцевини, у той час як вся увага суспільства і держави звернута виключно на формування та розвиток недержавної економіки.

Низька ефективність та корумпованість державного організму прямо обумовлена переважною орієнтацією реформ на власне ринкові цілі при збереженні (якщо не за формою, то за змістом) старої державної машини. Сьогодні це, природно, призводить до небезпечних процесів комерціалізації та приватизації державних функцій, пов'язаних з виробництвом та розподілом суспільних благ. У цьому полягає одна з найголовніших загроз для нашого суспільства. Переорієнтація реформ на зовні менш ефектні цілі створення нових інститутів

держави дозволить одночасно ініціювати процеси самозародження і розвитку недержавних інститутів суспільства.

В економіці України кінця 90-х рр. спостерігаються декілька взаємопов'язаних, але відносно відособлених зон інституціонального росту і розвитку: латентне переродження неформальних правил економічної поведінки; повільна, але невпинна професіоналізація суб'єктів господарської діяльності; переродження передінституціональних форм; інституціональні запозичення з зовнішнього середовища. Завдяки цим процесам відновлюються базисні форми спеціалізації та кооперації, створюються передумови для нормальної інвестиційної діяльності. Однак в економіці України все ще існує феномен *неадекватної* (відносно інформаційних можливостей системи та її суб'єктів) складності та невизначеності умов господарювання, що об'єктивно зберігає можливість дезінтеграції та зриву системи у черговий хаотичний сценарій.

Публікації. Основні наукові результати дисертаційного дослідження опубліковані автором у наступних роботах:

1. Яременко О.Л. Переходные процессы в экономике Украины: институциональный аспект.- Харьков: Основа, 1997. - 180 с.
2. Яременко В.Г., Яременко О.Л. Социальные факторы в механизме планового управления трудом. // Вестник ХГУ. - №326 - Харьков: Вища школа, 1988. - 119 с. С.54-58.
3. Яременко О.Л. Социалистическое самоуправление и развитие демократического централизма. // Хозяйственный механизм и его роль в развитии производительных сил и производственных отношений социализма. Вестник ХГУ.- №328.- Харьков: Вища школа, 1989. - 119 с. С.46-50.
4. Булаєнко Л.И., Иващенко П.А., Яременко О.Л. Об оценке условий гибкости структуры народнохозяйственного комплекса.// Экономические методы управления в условиях перестройки. Вестник ХГУ.- №333.- Харьков:Вища школа, 1989. - 123 с. С.21-23.
- 5.Яременко В.Г., Яременко О.Л. Экономическое сознание общества и новая модель формирования экономической политики.// Наука, образование, гуманизм. Тезисы межвузовской научной конф. Харьков, 1990. - 186 с. С.40-41.
- 6.Яременко В.Г., Яременко О.Л. Информационный кризис личности и этнические процессы.// Инженерное образование - единство технического и гуманитарного образования.Тезисы докл. межвузовской науч.-метод. конф. Харьков, 1993. - 274 с. С.211-212.

7. Гриценко А.А., Демин О.А., Мамалуй А.А., Бондаренко М.И., Фисун А.А., Яременко О.Л. Новый тип развития: многообразие оснований и перспективы. // Социально-экономическое развитие нового типа: специфика, возможности, проблемы формирования. Ч.І. Материалы к обсуждению на конференции. Харьков. 1993. - 48 с. С.16-19.
8. Кусакина Н.Г., Яременко О.Л. Механизмы трансформации экономических институтов. // Социально-экономическое развитие нового типа: специфика, возможности, проблемы формирования. Ч.ІІ. Тезисы докладов и сообщений на конференции. Харьков. 1993. - 266 с. С.35-37.
9. Яременко В.Г., Яременко О.Л. Рыночные позиции альтернативного образования // Удосконалення концепції приватної освіти в Україні та проблеми організації науково-дослідної роботи в приватних вузах. Харків. 1995. - 163 с. С.59-60.
10. Яременко О.Л. Институциональная динамика в условиях социально-экономического кризиса // Ученые записки ХГИ "НУА". Т.1. Харьков. 1995. - 351 с. С.162-170.
11. Яременко О.Л. Региональные информационные рынки // Бизнес-информ.-1995.- № 13-14. С.45-46.
12. Яременко О.Л. Современный кризис экономической теории и пути выхода из него. Научный доклад // Развитие экономической теории в условиях трансформационного кризиса. Научная конференция памяти А.П.Мамалуй. Тезисы докладов и выступлений. Харьков.- 1996.- 27 с. С.23-27.
13. Яременко О.Л. Особенности инвестиционной стратегии доверительных обществ // Бизнес-Информ.- 1995.- № 25-26. С.34 - 35.
14. Яременко О.Л. Бюрократия как субъект трансформации институциональной системы государственного социализма // Развитие экономической теории в условиях трансформационного кризиса. Научная конференция памяти А.П.Мамалуй. Тезисы докладов и выступлений Харьков, 1996. Ч.3. С.9-10. (Тезисы выступления).
15. Слободчук Н.С., Стадник Г.В., Яременко О.Л. Закономірності формування нової інституціональної структури економіки України // Актуальні питання ринкової трансформації економіки України. 36. наук. праць ХДПУ ім. Г.Сковороди. Харків: ХДПУ, -1996. С.12-21.
16. Яременко В.Г., Яременко О.Л. Институциональный кризис в Украине: предпосылки, особенности, пути выхода // Ученые записки ХГИ "НУА" Т.ІІ. Харьков:Авеста, 1996. - 395 с. С.169-174.

17. Яременко О.Л. Роль региональных образовательных систем в институциональной трансформации Украины // Структура освіти в регіоні: проблеми оптимізації (матеріали міжнародної науково-практичної конференції 12-14 грудня 1996 р.). Харків: Авеста, 1996. - 235 с. С.144-145. (Тези виступу).
18. Яременко О.Л. Институциональная трансформация экономики Украины: роль внешних факторов // Бизнес-информ.-1997. № 4. С.10-14.
19. Лісовицький В.М., Яременко О.Л. Зовнішня торгівля України в перші роки непу // Історія народного господарства та економічної думки України. Міжвідомчий збірник наукових праць. Випуск 29. Інститут економіки НАН України. Київ: Інститут економіки НАН України, 1997. - 154 с. С.59-64.
20. Яременко О.Л. Долларизация украинской экономики: институциональные последствия // Ученые записки ХГИ "НУА". Т.III. Харьков:Око - 1997. - 416 с. С.236-244.
21. Яременко В.Г., Яременко О.Л. Институциональная трактовка переходных процессов в экономике // Ученые записки ХГИ "НУА". Т.III. Харьков:Око, 1997. - 416 с. С.228-236.
22. Яременко О.Л. Соотношение институтов и функций в переходных состояниях экономики // Вестник Харьковского государственного университета. № 398. Проблемы экономической теории и практики в условиях рыночной трансформации. Харьков:ХГУ. 1997. - 195 с. С.26-33.
23. Яременко О.Л. Аналіз предумов і механізмів економічної злочинності // Веснік УВС. № 2. Харків: УВС. -1997. - 220 с. С. 143-149.

Анотації.

Яременко О.Л. Інституціональні підвалини перехідних процесів у економіці. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.0101 - економічна теорія. - Харківський державний університет, Харків, 1997.

Дисертація присвячена інституціональному трактуванню перехідних процесів у економічних системах. Розкрито специфічну роль інститутів у виникненні та розвитку перехідних станів в економіці. Доведено, що особлива дисфункціональність таких станів обумовлена перебудовою фундаментального порядку трьох основних блоків інституціональної системи - реліктового, серцевинного і

доповнюючого. Розроблена економіко-математична модель попиту на гроші у грошово-кредитній системі нестабільного типу і на цій основі розкрито інституційні наслідки доларизації української економіки. Охарактеризовано механізм зовнішнього інституційного впливу на економіку. Подана характеристика основних зон інституціонального росту в економіці України.

Ключові слова: інституціональна система, хаос та порядок, переходи в економіці, інституціональна ізоляція.

Яременко О.Л. Институциональные основания переходных процессов в экономике. -Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.0101 - экономическая теория. - Харьковский государственный университет, Харьков, 1997.

Диссертация посвящена институциональной трактовке переходных процессов в экономических системах. Раскрыта специфическая роль институтов в возникновении и развитии переходных состояний экономики. Доказано, что особая дисфункциональность таких состояний обусловлена перестройкой фундаментального порядка трех основных блоков институциональной системы - реликтового, сердцевинного и дополняющего. Разработана экономико-математическая модели спроса на деньги в денежно-кредитной системе нестабильного типа и на этой основе раскрыты институциональные последствия долларизации украинской экономики. Охарактеризован механизм внешнего институционального воздействия на экономику. Дана характеристика основных зон институционального роста в экономике Украины.

Ключевые слова: институциональная система, переходы в экономике, хаос и порядок, институциональная изоляция.

Yaremenko O.L. Institutional bases of transitional processes in economy. - Manuscript.

Thesis for a doctor's degree on speciality 08.0101. - economic theory. - Kharkov State University. Kharkov. 1997.

The dissertation is devoted to institutional interpretation of transitional processes in economic systems. Specific role of institutions is discovered in appearing and development of economy transitional conditions. It is proved that the reason of particular disfunctionality of such conditions is a transformation of substanding order of three main blocks of institutional system - relict, core and complement.

Economic-mathematic model of money demand in unstable money-credit system is developed and institutional results of "dollarization" ukrainian economy are discovered on this basis. Mechanism of external institutional influence on economy is characterized. Characteristic for main zones of institutional rise in ukrainian economy is given.

Key words: institutional system, transitions in economy, chaos and order, institutional isolation.

Яременко Олег Леонідович

Інституціональні підвалини перехідних
процесів у економіці

Спеціальність 08.01.01 - економічна теорія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Відповідальний за випуск

Є.М.Воробйов

Підписано до друку 20.11.97 р. Формат 60×84/16.

Папір друкарський № 1. Друк офсетний. Обсяг 2,0 ум.-друк.арк.

Тираж 100 прим. Зам.№ 218.

Безкоштовно

Ризограф ХДУ 310022 Харків, вул. Мироносицька, 1.

AB 39.120
AB 39.120